

ЕПИДЕМИОЛОГИЧНИ МЕРКИ ЗА ОПАЗВАНЕ НА ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ ВЪВ ВАРНА ЗА ПЕРИОДА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО НАЧАЛОТО НА БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

Валентина Александрова

УС „Инспектор по общественото здраве“, Медицински колеж,
Медицински университет – Варна

EPIDEMIOLOGICAL MEASURES TO PROTECT PUBLIC HEALTH IN VARNA FOR THE PERIOD FROM THE LIBERATION TO THE BEGINNING OF THE BALKAN WAR

Valentina Aleksandrova

TRS of Public Health Inspector, Medical College, Medical University of Varna

РЕЗЮМЕ

В критичната ситуация на световна пандемия от COVID-19, в която се намираме в момента, е добре да се вгледаме в историята, за да знаем как се е справяло населението на Варна в борбата със епидемиите след Освобождението със средствата и възможностите на тогавашната медицина и здравеопазване.

Преди Освобождението през 1878 г. страната често е поразявана от големи епидемии на холера, чума и малария. Причините са: лошите хигиенни условия, липсата на санитарен контрол над заразните заболявания, ненавремененото лечение на болелите. Като пристанищен град във Варна се струпват големи войскове единици, а липсата на надзор над заразните заболявания води до масови епидемии, които отнемат живота на хиляди. Веднага след Освобождението българската медицинска общност в града осъзнава необходимостта от незабавни мерки и организация на противоепидемичните начинания.

Целта на проучването е да се проучат в исторически аспект първите мерки, предприети за решаване на обществените проблеми, касаещи борбата с епидемиите, намаляването на смъртността и да се определи значението им за подобряване здравето на населението във Варна през разглеждания период.

Извършен е преглед на архивни документи и исторически анализ на първите противоепидемични начинания във Варна.

Резултатите показват, че за периода от 1902 до 1912 г. заразните заболявания са намалели 10 пъти. Вземането на навременни и адекватни мерки в борбата срещу заразните заболявания води до подобряване на общественото здраве на населението.

Ключови думи: общественото здраве, санитарни правила, противоепидемични мерки, профилактика, заразни заболявания

ABSTRACT

In the critical situation of the global COVID-19 pandemic in which we are currently, it is good to look at history and see how the population of Varna coped with the suppression of epidemics after the Liberation with the means and capabilities of the then-existing medicine and health care.

Prior to the Liberation in 1878, the country had often been hit by major epidemics of cholera, plague, and malaria. The reasons were: bad hygienic conditions, lack of sanitary control over the infectious diseases, untimely treatment of the diseased. As a port city, major military units would gather and the lack of supervision over the infectious diseases led to mass epidemics which took the lives of thousands. Immediately after the Liberation, the Bulgarian medical community realized the necessity of immediate measures and organization of anti-epidemic initiatives.

The objective of this report is to historically research the first measures undertaken for the solution of public problems regarding dealing with epidemics, decrease of mortality rates and determining their significance for the improvement of the population's health in Varna during the period reviewed.

Performed is a review of archived documents and historical analysis of the first anti-epidemic initiatives in Varna. The results are part of a broader research, which indicates that for the period from 1902 to 1910 infectious diseases have decreased 10 times. Taking timely and adequate measures in the fight against infectious diseases leads to the improvement of public health.

Keywords: public health, sanitary rules, anti-epidemic initiatives, prophylaxis, infectious diseases

ВЪВЕДЕНИЕ

Борбата със заразните заболявания винаги е била трудна, свързана с много усилия, активно участие на населението и пълната мобилизация на всички налични ресурси. В това се уверяваме всички ние, преживявайки по-редната световна пандемия от Covid-19. В критичната ситуация, в която се намираме в момента, е добре да се вгледаме в историята, за да знаем как се е справяло населението на Варна с потушаването на епидемиите след Освобождението със средствата и възможностите на тогавашната медицина и здравеопазване.

Преди 1878 г. борбата със заразните заболявания е трудна и примитивна. Населението често е поразявано от големи епидемии на холера, чума, малария и др. Причините са: лоши хигиенни условия, липса на контрол над заразните заболявания, ненавременен и примитивно лечение на заболелите. Жителите често крият заболяванията си или търсят помощ от самозвани лечители, което допълнително затруднява своевременното им откриване и лечение.

През 60-те и 70-те години на XIX век Варна е важно турско пристанище с добре развити търговски връзки и основен военен център. Географското и стратегическото разположение на града е свързано със струпването на големи войскове единици и преминаването на много хора от различни националности. При липсата на санитарни правила това води до появата на масови епидемии, които отнемат живота на хиляди.

По данни на фон Молтке и д-р Зейдлиц (изследователи и очевидци на военните действия) по време на Руско-турската война през 1828–1829 г. от чума заболяват 5504 души, от тях жертвите са 3959. Не е пощаден и медицинският персонал – 78 заразени. Със закъснение са взети мерки като окадяване на палатките с оцет, проветряване на амунициите, изгаряне вещите на починалите. За първата холерна зараза във Варна съобщава Йоаннис Николаус – през 1846 г. са починали 1000 души. Следващата широко разпространена епидемия е през 1854 г. по време на Кримската война (1853–1856 г.), тъй като турците нямат никаква гражданска медицинска служба, а Варна е опорна морска и пехотна база на съюзническите френски, английски и турски войски. Според С. Израел Франция дава във войната 10 000 жертви, от които 7000 са болните от холера. Не е пощадено и мирното градско население, което търси спасение в околните села (8). Предвид високата смъртност от холера в международен план Европейските правителства са принудени да учредят в Цариград Международен санитарен съвет, който се занимава с

организирането на карантинни служби, проследяващи движението на заразните заболявания. В тази връзка във варненското пристанище се разкрива представителство към Цариградската карантинна служба (2,4). Устройството е примитивно – няколко стаички и една чешма без канализация. Дезинфекцията се извършва чрез измиване с вода и сапун, оцет или опушване със сяра. Дрехите на пътниците се изваряват и опушват в затворени помещения (11). Тези начинания са крайно недостатъчни и не спират разпространението на заразни заболявания сред населението.

Веднага след Освобождението българската медицинска общност осъзнава необходимостта от незабавни действия за организирането на противоепидемичната дейност.

Целта на проучването е да се анализират в исторически аспект първите законови мерки, предприети в борбата с епидемиите във Варна и се определи значението им за подобряване здравето на населението през периода от Освобождението през 1878 г. до началото на Балканската война през 1912 г.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Извършен е преглед на: архивни документи (прикази – общински нормативни документи), архивни материали – вестници и списания, касаещи противоепидемичните дейности за опазване здравето на населението през разглеждания период. Използвани са и литературни източници като книги, учебници, статии, публикации, документална проза от периодичния медицински печат и специализирани издания, свързани с анализирания проблем. Всички са част от фонда на Музея по история на медицината към Медицински университет – Варна.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Руско-турската война от 1887–1878 г. слага край на османската власт по българските земи. Проблемите със заразните заболявания и общественото здраве са част от предизвикателствата, които стоят пред младата българска държава. Първият медицински закон на страната – „Временни правила за устройство на медицинското управление в България“, е утвърден на 1.07.1879 г. от княз Дондуков с автор д-р Моллов. Тези правила имат прогресивен характер и са основа за издаването на много наредби и правилници (2). В областта на епидемиологията в този период са издадени: Правилник за карантинните лекари в пристанищата Варна и Балчик, утвърдени с Указ №136 от 23.08.1879 г. и Правилник за предпаз-

ване от азиатската холера, утвърден с Указ № 575 от 29.07.1883 г. Временните правила и правилници към тях са използвани 10 години – от 1879 г. до 1888 г., когато е издаден нов Санитарен закон, подготвен от П. Жеков (10).

Тези първи законови разпоредби, въведени веднага след Освобождението, определят стратегията и дейността на местната власт за овладяване разпространението на епидемии сред населението, като дават широка инициатива на общинските власти. Непосредствено след избирането на новата управа във Варна към пристанището се открива нова карантинна служба. Това се налага поради морския характер, множеството пътници от различни страни, засилената турска емиграция, гурбетчийството на български градинари в близките страни и влошената епидемична обстановка. Към варненския карантинен район са влизали и карантинните агентства в Каварна и Балчик, завеждани от по един карантинен пристав (7). Първият назначен карантинен лекар е д-р Петрович, който проверява всеки пристигнал кораб. Тези първи стъпки за контрол над заразните заболявания са много примитивни и тяхното съблюдаване е трудно поради липсата на санитарна полиция. Варненската карантинна служба не е провеждала качествена изолация, разчитало се само на индивидуално наблюдение, което за тогавашното медицинско обслужване е само документално и нереално. Основното средство в борбата с инфекциите през този период е била дезинфекцията – парна, формалинова или чрез пулверизация. Тази санитарна обработка на пътниците и багажите е също много примитивна. Дезинсекция и дератизация на корабите се е налагало по изключение, чрез опушване със сяра. Бактериологически контрол над дезинфекцията не е упражняван до 1908 г., когато се създава бактериологическа лаборатория, която от 1909 г. извършва клинични, бактериологични и хигиенни изследвания (6).

При извършеното изследване попаднах на интересни факти, свързани с борбата с остриите инфекциозни заболявания във Варна. Във връзка с противоепидемичните мерки през 1882 г. за първи път с приказ в Държавен вестник е въведено задължителното деклариране на всички инфекциозни болести. През същата година се появяват единични случаи на холера във Варна, тогава градската санитарна служба издава няколко брошури за предпазване и навременно разпознаване на болестта. За предотвратяване появата на холера в града през 1890 г. Общинският съвет възприема редица мерки, предложени от градския лекар д-р Желязков. За подобряване на контрола и хигиената са назначени 4 участъкови санитарни

агенти. Изработен е и цялостен план за недопускане разпространението на холера. Общинският съвет издава Заповед за спазване на хигиенните правила от населението. Контролът върху това се възлага на кметствата и полицията. Общината раздава безплатно брошури на гражданите с наставления за предпазване. Към лекарите и фелдшерите се отправят специални предписания. Съгласно Санитарния закон прегледите и лечението на бедни тежко болни става от общинския лекар безплатно по домовете. По настояване на д-р Желязков, общината отпуска средства за доставянето на подвижни дезинфекционни апарати и пневматични машини (8).

През 1889–1990 г. широко се разпространяват скарлатина и инфлуенца. Варненският градски общински съвет взема решение вечер да има дежурен фелдшер или санитарен пристав. Веднага в общинския вестник се отпечатва статия за инфлуенцата с начините за предпазване от нея (9) и са публикувани пет приказа: №321, 466, 578, 585, 586, отнасящи се до организиране на държавните органи и активизиране на обществеността за спазване на строги хигиенни мерки с цел ограничаване и ликвидиране на появилата се епидемия.

Много внимателно санитарните и общински власти следят за появата на заразни заболявания и в други страни, като се вземат своевременно мерки. Така например през 1892 г. се появява съобщение за открити случаи на холера в Русия. Веднага се разпорежда спазването на пълна чистота в града и провеждане на дезинфекция, а на бедните граждани средства за дезинфекция се раздават безплатно. При неспазване се налагат глоби. През втората половина на 1993 г. в Румъния върлува холера, която се пренася в Тутракан, но благодарение на създадената организация и незабавните мерки, страната ни е запазена от разпространението ѝ. Други епидемии, появили се през този период, са: от морбили – 1902 г., скарлатина – 1905 г., кореман тиф – 1909 г., лоша кашлица – 1910 г. (9).

Поради влошаване на епидемичната обстановка в Европа и опасността от холера през 1910 г. е завършена общинската дезинфекционна сграда. Въпреки това Варна не успява да се предпази от разпространението на холера през същата година, но се заразяват само няколко души и благодарение предприетите радикални и своевременно действия от санитарните органи за две седмици заразата е ликвидирана.

През периода са препечатвани редица правилници и укази, взети от други европейски страни. В продължение на няколко броя „Варненски общински вестник“ от 1891 г. публикува

„Инструкция за предупреждаване от главните епидемически заразителни болести и борбата против тях“, изработени от белгийското правителство. Респективно след това Варненският окръжен хигиенически съвет на заседание на 30.06.1892 г. издава „Наставления и мерки за предпазване от епидемическите болести: холера, тифозна треска, дизентерия, скарлатина, брусница, шарка, еризипел и от дифтерит“, където в 39 точки се дават най-необходимите съвети към населението. Те били утвърдени от гражданската дирекция и задължителни за цялото Варненско окръжие. Контролът върху това се възлага на кметствата и полицията (2,8).

При констатиране на случаи на заболявания от едра шарка през месец март 1895 г. в IV участък в града веднага се организира обща задължителна имунизация (9). Във връзка с противоепидемичните мерки е одобрен „Правилник за ваксинацията и реваксинацията“. В него е постановено всяко дете да се имунизира в първата година от раждането му (8). Голямо значение за масовия и задължителен характер на имунизациите има разкритият през 1881 г. в Разград „Оспенски институт“ от д-р Борис Абрамович Окс. Той е вторият в Европа по това време. През 1883 г. е преместен във Варна и функционира до 1896 г. В института се произвежда вариолна ваксина за децата от цялото Княжество. През 1882 г. са ваксинирани 1063 деца и 3475 възрастни и е направена реваксинация на 3730 деца и 7836 възрастни (9). Освен това градският лекар се грижи учениците също да бъдат ваксинирани и наблюдавани за развитието на остри заразни заболявания (4).

Много изявени варненски лекари, като д-р Валинда през 1888 г., д-р А. Головина през 1889 г. и д-р Й. Басановичус през 1902 г., в рапорти, доклади и статии оценяват значението на социалните фактори, обществената, личната хигиената и здравната грамотност като важни за подобряване здравното състояние на населението.

Похвални са усилията на кметовете Михаил Колони и Кръстю Мирски за благоустрояването на града, което значително намалява разпространението на заразни заболявания. Още в първите години след Руско-турската война, по решение на Общинския съвет, започва пресушаване на блатистите места и прокопаването на отводнителен канал. Благодарение на прогресивните си виждания М. Колони през 1884 г. възлага изработването на градоустройствен план, за да се отскубне града от низините и се доведе до града вода за пиене като се направят 3 главни канала за изтичане на отпадните води. Основен проблем през периода е водоснабдяването на града, тъй като

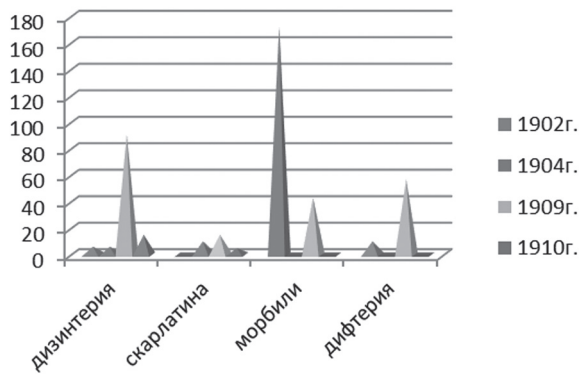
водоизточниците са замърсени, а водопроводната мрежа е стара. Населението вече достига 28 000 жители и питейната вода не е достатъчна. Това е основна причина за широкото разпространение на коремен тиф сред населението на града (8). Важна санитарна придобивка през 1911 г. е окончателното завършване на строителството на водопровода. С това се осигурява 2 пъти повече вода. Другият голям санитарен проблем – канализацията на Варна, е нерешен до 1912 г., когато се възлага изработването на керамични канализационни тръби за срок от 5 години (2,9).

Анализът на печатните издания през разглеждания период показва активна гражданска позиция на много изявени общественици, които развиват голяма културно-просветна дейност. Във Варна от 1884 г. излиза вестник „Здравие“ (един от първите вестници на здравнопрофилактична тематика в страната), който анализира санитарно-хигиенните проблеми, училищното здравеопазване, домашното лечение и предпазване от заразни заболявания (11). Във „Варненски общински вестник“ по настояване на Михаил Колони, освен разпореждания на местната и централна власт, се печатат също кратки статии по хигиена.

Във Варна е създадено и едно от първите медицински дружества в България (предшественик на Българския лекарски съюз днес). Дружеството провежда голяма културно-просветна дейност в медицинското списание, което издава „Медицински сборник“. В него са поместени много ценни статии като: „По въпросите за изучаването на санитарното състояние на населените места в Княжеството“ – 1895 г.; „По въпроса за борбата с епидемическите болести по селата – 1896 г.“; „Лекарите за епидемиите“ – 1896 г. и др. (6).

Данните за структурата на смъртността и заболяемостта в първите години на новосъздадената държава са много оскъдни и неточни. Санитарностатистическата отчетност се подобрява след излизането през 1892 г. на Закон за регистрация на ражданията, женитбите и умираанията в Княжество България (8). В доклада си за хигиенното състояние на Варна от 1889 г. като главен общински лекар д-р А. Головина обръща внимание на най-често срещаните заболявания: на първо място блатната треска, туберкулоза и гастроентерит, причината за които са лошите хигиенни условия (7). Този доказва трудното положение на населението в първите години след Освобождението. Затова и усилията на местната власт са насочени към борбата със заразните заболявания.

При извършен анализ на броя на заболелите от инфекциозни заболявания в по-късен период, когато са приложени голяма част от ме-

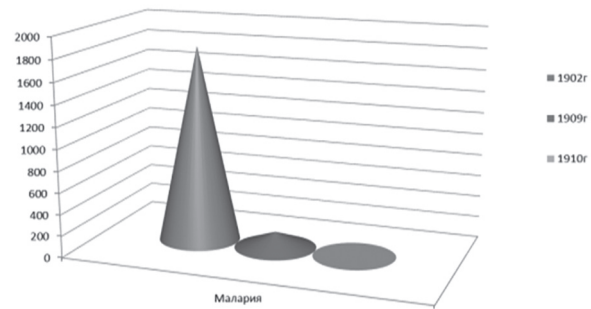
Фиг. 1. Структура на заболяемостта от дизентерия, скарлатина, морбили и дифтерия във Варна по години

роприятаята по хигиенизиране и благоустрояване на Варна и са предприети сериозни противоепидемични мерки, се установява намаляването им. (Фиг. 1). Данните от фигура 1 показват, че някои заразни заболявания са намалели повече от 10 пъти. Подобни са изводите и за починалите от тях в таблица 1 (3).

Разбира се трябва да се отчете и наличието на цикличност при някои от инфекциозните заболявания и все още малкият брой открити ваксини. Например намалява заболяемостта от морбили, но се увеличава броят на болните от дифтерия и тиф. Туберкулозата продължава да е бич за населението, като по разпространение е на трето място и на първо като причина за леталитет.

Табл. 1. Брой на починалите от инфекциозни заболявания по нозологични единици по години във Варна

Инфекциозни заболявания	1902 г.	1909 г.	1910 г.
Скарлатина	-	2	-
Дифтерит	3	7	-
Морбили	26	4	-
Кореман тиф	8	14	4
Дизентерия	2	11	-
Лоша кашлица	2	1	2
Лошо гърло	-	-	3
Червен вятър	-	1	1
Вариола	1	3	-
Инфлуенца	-	-	-
Малария	769	2	-
Заушка	-	-	8
Варицела	-	-	2
Сифилис	1	-	-
Холера	-	-	1
Всичко:	877	43	21

Фиг. 2. Структура на заболяемостта от малария във Варна по години

Със своите хидрогеографски и климатични особености Варненският регион в миналото е представлявал благоприятен терен за развитието на комари, което обуславя широкото разпространение на малария. Сред остриите инфекциозни заболявания през 1902 г. най-много са във Варна, когато са регистрирани 1831 болни, но в следващите години заболяемостта рязко спада, дори през 1910 г. няма регистрирани болни (Фиг. 2). Пресушаването на блатата намалява развитието на малария, дори води до нейното ликвидиране. Това е и причината според първия „Правилник за борба с малариите в България“ от 1910 г. да се разкрият 3 маларийни района, но Варненският да не е включен към тях (1,2).

От 1912 г. България е изправена пред съдбовни събития. Следват една след друга Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Маларията се завръща с пълна сила отново, поради големия брой бежанци и заразноболни войници, завърнали се от фронта. Това намалява ефективността на предприетите противоепидемични мерки и изправя санитарните власти пред нови сериозни предизвикателства.

ИЗВОДИ

От проведеното проучване могат да се изведат основните насоки, към които са насочени противоепидемичните мерки, предприети от общинските власти във Варна през разглеждания период:

1. Създават се и се прилагат превантивни мерки от страна на държавните органи и медицинските специалисти в борбата срещу ОЗБ. Извършван е строг контрол за тяхното спазване.
2. Издадени са първите нормативни документи, регламентиращи борбата с епидемиите за опазване на здравето на населението.
3. Въвеждат се задължителни имунизации.

4. Приоритет е осъществяването на активна здравнопросветна дейност за ограмотяване на населението в борбата с епидемиите.
5. Поставя се началото на надзора над заразените заболявания, разпространявани както в България, така и в чужбина.
6. Извършени са крупни мероприятия за благоустрояване, водоснабдяване и хигиенизиране на града, които водят до намаляването и ликвидирането на много опасни заразни заболявания.

В годините след Освобождението се полагат основите на държавния контрол и профилактиката срещу разпространението на инфекциозни заболявания, което намалява заболеваемостта и смъртността от тях. Това се постига със съвместните усилия на общината, медицинските специалисти, гражданите и обществеността на Варна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авлавидов, Т., Г. Ковчазов, История и развитие на противомаларичната служба във Варна, Кратка история на санитарно-хигиенното дело и противоепидемичните начинания във Варна, В., 1977,59-61
2. Александрова, В.,Значение на хигиената за опазване на общественото здраве във Варна за периода от Освобождението през 1878г. до 1912г., Варненски медицински форум, т.4, 2015, Пр.3, МУ- Варна, 242- 245
3. Варненски общински вестник - бр.2/1888г, бр.14,16, 18, 24, 28 от 1910г.
4. Георгиев, П., Ив. Къпинчев, Развитие на обществено-хигиенните начинания във Варна от древността до освобождението, Кратка история на санитарно-хигиенното дело и противоепидемичните начинания във Варна, В., 1977, 5-13
5. Коларов, Н., Основи на здравното дело в България и съдействие на лекари руски поданици за организацията на същото в гр. Варна, Архив „Музей по история на медицината- Варна“, ф.д.308, 1-25
6. Коцев, К., Н. Коларов, Страници от историята на карантинната медицинска служба във Варна, Кратка история на санитарно-хигиенното дело и противоепидемичните начинания във Варна, В., 1977, 18-20
7. Къпинчев, И., Състояние на обществената хигиена във Варна от освобождението до Първата световна война, Кратка история на санитарно-хигиенното дело и противоепидемичните начинания във Варна, В., 1977, 25-44
8. Николаева, Ив., Н. Коларов, В. Василев, История на здравеопазването във Варна от древността до социалистическата революция от 9.09.1944г., С., 1980, 11-67
9. Приказ №191 от 12.05.1889г.- Варненски общински вестник - бр.12 от 1889г.
10. Русев, М., Юбилейна книга, Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България- /1878-1903г./, С., 1904, 1-47
11. Стоянова,Т. „Медицината във Варна през вековете“ – 10 книги за Варна, В., 2008, 355-390

Адрес за кореспонденция:

Валентина Александрова

Медицински колеж

Медицински университет – Варна

бул. Цар Освободител” 84

e-mail: asistentaleksandrova@gmail.com